

AYRIMCILIK VE İNSAN HAKLARI

ARALIK 2007 ÇALIŞMA TOPLANTISI RAPORU

İNSAN HAKLARI ORTAK PLATFORMU

MAYIS 2008

Hazırlayan: PROF.DR. MELEK GÖREGENLİ

AYRIMCILIK VE İNSAN HAKLARI

ARALIK 2007 ÇALIŞMA TOPLANTISI RAPORU

AYRIMCILIĞIN TEORİK TEMELLERİ

Ayrımcılık, önyargılardan beslenen, bir dışlama mekanizması, bir tahakküm mekanizması olarak teorik olarak kökeninde tanımlama olan bir tür yerleştirme mekanizmasıdır. O halde anlaşılması gereken ve insan hakları açısından da, ayrımcılığın aşılması açısından da önemli olan, insan ilişkilerinin hangi dışlama-dışlanma formlarında kurulduğu ve ayrımcılığın hangi tür sistematik tanımlamalar içerisinde oluşturulduğudur. Ayrımcılık bir hak sorunu mudur? Hak mücadelesi midir, yoksa politikanın merkezi kaygısı olan bir adalet sorunu mudur? Adalet sorunu olarak tanımlandığında ayrımcılığın aşılması politik bir sorunken, hak sorunu olarak tanımlandığında politik temelleri bile olsa bir hukuk mücadelesi, normatif yapıların yani kural koyucu yapıların değiştirilmesi mücadelesi haline gelmektedir.

Ayrımcılıkla, bir tanımlama sisteminin sonucu olarak insanlar arası ilişkide dışlayıcı bir yapı oluşmaktadır; tarihsel arka planı çok daha erken dönemlere gitse de, modern toplumda bu tanımlama son derece hiyerarşik kalıplar kuracak şekilde yapılmıştır. Hiyerarşikmiş gibi görünmeyen bu hiyerarşik kalıplar, ben'in kendisini tanımlarken, diğerinden ayırarak sadece kendisini tanımlamasına, diğerini tanımsız bırakarak, sadece "ben olmayan" olarak kurmasıyla gerçekleşmektedir. Modern toplumun tesis ettiği modern hukuk, eşitlik ilkesi temelinde temel haklar kavramına da dayanarak, tüm bireyleri aynı eşit niteliklere sahip varlıklar olarak tanımlamıştır; aralarında ancak hukuk tarafından bağ oluşturulabilecek ama tek tek bireyler ve gruplar açısından kendileri arasında yapısal hiçbir bağ olmayan bireyleri bir sisteme yerleştirmiştir. Bu sistemin temel kavramı eşitlikdir. Bu eşitlik ilkesi, dışlanma ve ayırım ilişkisini teorik olarak çözebilirmiş gibi görünmesine rağmen bu gerçekleşmemiştir. Çünkü modern hukuk, insanlar arasındaki ilişkileri, esas olarak ayırım-dışlama ilişkisi olarak tanımlayıp, birbirinden tümüyle ayrılmış, ancak bir sistem içerisinde bir arada durabilen insanları, kendileri dışında bir bağla bağlayan bir yapıdır. Aslında birbirlerinden ayrılan insanların tanımı gereği, birbirini dışlayan insanlar arasındaki ilişkideki dışlananın, aslında özne olma kabiliyetini de ortadan kaldırdığını göz ardı eden bir hukuk sistemi. Modern hukuk, diğerinin moral bakımından değersizleştirilmesini engelleyememiştir. İnsanların sadece haklara soyut olarak sahip olmalarının eşitlenmeleri için yeterli olmadığı, aynı zamanda bu hakları gerçekleştirebilecek güce sahip olmaları gereği, ikinci kuşak insan hakları tarafından tanımlanmıştır. Çünkü ben ve diğeri arasındaki ilişkiyi hiyerarşik kılan ve tahakküm ilişkisine dönüştüren şey, insan gruplarının güç bakımından eşit olmamalarıdır. İkinci kuşak insan haklarının insanları güç bakımından denkleştirmeye dayalı anlayışı, aynı insanlık tanımından hareketle, herkesin aynı tür niteliklere sahip olduğu tezine dayanmaktadır. Ancak bugün biliyoruz ki, dünyada insan diye soyut bir varlık yok "insanlar"

var; farklı, siyah beyaz, kadın erkek, cinsel yönelimleri, ırkları, dinleri vb. her türden özellikleri bakımından farklı insanlar arasındaki eşitliğin sağlanması son çözümlemede bir adalet sorunudur. Bir adalet sorunu olarak ayrımcılıkla mücadele, toplumun örgütlenmesi, hukuk sisteminin işleyişi vb. çok boyutlu bir süreçtir. Bununla birlikte ayrımcılığın öncelikle insanlar arası ilişkilerde inşa edilen düşünsel kaynakları ve davranışsal sonuçları olduğu göz önüne alındığında, tek tek hepimiz açısından bir zihinsel dönüşüm mümkündür. Bu zihinsel dönüşümün gerçekleşebilmesi için ayrımcılığın hangi zihinsel yapılarla oluştuğu üzerinde durmak gerekiyor.

Ayrımcılık, bir grup veya grubun üyelerine karşı, önyargılardan beslenen olumsuz tutum ve davranışların tümü ile ilgili bir süreçtir. Önyargılar ve dolayısıyla ayrımcılık, geliştirildikleri grup ya da grup üyelerine yönelik olumsuz düşüncelerin yanı sıra hoşlanmama, hor görme, kaçınma, nefret etmeye kadar uzanan olumsuz duyguları içeren tutumlara da yol açarlar. Önyargılar, diğer insanları, bireysel var oluşlarından değil grup aidiyetlerinden hareketle değerlendiren bir tutumu, olumsuz dogmatik kanaatleri ifade etmektedir. Bu düşünce ve kanaatler, olgunlaşmamış, her türlü kanıttan önce peşin kararlara dayanır. Önyargının davranışa dönüştüğü durumda ise ayrımcılıktan söz edilmektedir. Ayrımcılık, önyargıyla yaklaşılabilir bir dış grubun, iç grupla ilişkisini imkânsız kılacak şekilde sosyal ya da fiziksel olarak uzakta tutulması ve bunun göreceli olarak kalıcı olması biçiminde ortaya çıkan, esasta sosyal farklılaşmayı inşa etmeye yönelik bir eğilimdir. Önyargılar ve ayrımcılığın oluşması sürecinde, toplumsal grup ve katmanların çeşitli özellikleri açısından bir hiyerarşi içinde örgütlenmiş, bu hiyerarşi algısının en azından zihinsel düzeyde gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Eğer, eşit ve adil bir toplumsal örgütlenme söz konusuysa, önyargıdan söz etmek belki yine mümkün olabilir fakat ayrımcılık ve buna bağlı olarak ortaya çıkan çeşitli şiddet davranışları azaltılabilir hatta hiç gerçekleşmeyebilir. Bir toplumda hiyerarşik örgütlenme, adaletsizlik, gücün inşası, güçle ilgili söylemsel yapı ne kadar güçlüyse, dezavantajlı gruplara yönelik önyargı ve ayrımcılık o ölçüde ortaya çıkacaktır. Ayrıca farklılıkların algılanma biçimleri, bazı özelliklerin diğerlerinden üstün olduğuna dair inançlar, her düzeyde iktidarların fark'a ve farklı olana yaklaşımları, farklı, azınlık vb. çoğunluğa ait olmayana ilişkin dışlayıcı, ayrımcı ideolojik söylemsel yapı, ayrımcılığı yaygınlaştırır.

Önyargıların ve ayrımcılığın, sadece belirli bir konudaki tutumlarla sınırlı olamayacağı veya sadece belirli bir gruba yönelmesinin mümkün olmadığı, muhtemelen bu zihinsel yapının, dünyaya ilişkin bütünlüklü bir düşünme alışkanlığı olduğu pek çok bilimsel araştırmada gösterilmiştir. Toplum hiyerarşik bir biçimde örgütlendiğinde, iktidarların gerek maddi olarak sistemi, gerekse insanlar arası ilişkileri, güç sahibi olma temelinde tanımlamaları ve hayata geçirmeleri söz konusudur. Bu bir kez gerçekleştiğinde, kimin yukarıda kimin aşağıda olduğu konusunda bir tür söz birliği oluşmakta ve günlük hayatta tek tek bireylerin zihinlerinde bu hiyerarşik yapı normalleşmektedir. Dolayısıyla, zihniyet dünyalarımız otoriter, tek biçimli ve bu hiyerarşinin doğal olduğu fikrinden hareketle oluştuğunda önyargılar geliştirme ve ayrımcılık tüm "aşağıdaki" "dezavantajlı" güç ve iktidar sahibi olmayan gruplara karşı yaygınlaşmakta ve sıradanlaşmaktadır. Milliyetçi tutumlardan kaynaklanan belirli bir etnik gruba yönelik ayrımcılık, kadına

yönelik, eşcinsellere yönelik vb. toplumsal hiyerarşinin altında yer alan gruplara karşı birlikte oluşmaktadır. Bir gruba yönelik önyargı, diğerini beslemektedir.

Hiçbir kültür ya da toplumun, başka toplum ya da coğrafyalardan daha fazla ya da az önyargı ve ayrımcılık potansiyeline sahip olması söz konusu değildir. Daha ziyade bir toplum ya da kültürde, boyun eğmenin, önyargı ve ayrımcılığın ve bu süreçlere bağlı olarak, “öteki-onlar” olarak tek tipleştirilen dış gruplara yöneltmesinin, adeta genetik bir özellik gibi yaygın olmasının sosyal ve politik altyapısı üzerinde durmak gerekir. Çünkü bu yapı, toplumun örgütlenmesinin ve sosyal-psikolojik süreçlerin değişmesiyle farklılaşabilir hatta bütünüyle değişebilir. Bu değişimin gerçekleşebilmesi için öncelikle ayrımcılığın meşrulaştırılması sürecinin tersine çevrilmesi gerekmektedir. Aşağıdaki deneyim paylaşımlarında da göreceğimiz gibi, ayrımcılık sonucunda bazı kişi ve gruplar açısından ortaya çıkan, bazı durumlarda linç, cinayet vb. insanın en doğal haklarından olan yaşama hakkını elinden almaya yönelik şiddetle sonuçlanan olumsuz sonuçlar, çoğunlukla mağdurun bu sonucu kendi davranışları ya da tercihleri sonucu “hak ettiği” ne dair inançlar yaratılarak, meşrulaştırılmaktadır. Mağdur, farklı biçimlerde değersizleştirilmekte ve bu kanaatin yaratılmasıyla, ayrımcılığa uğrayan grupların hak taleplerinin haklı ya da meşru karşılanması güçleşmektedir. Önyargılar oluşturma ve ayrımcılık, iktidarların kendi konumlarını sürdürmek amacıyla hiyerarşik toplum örgütlenmesinin sürekliliği açısından gereklidir; bu anlamda ayrımcılığın asıl aktörü, hiyerarşik toplum örgütlenmesinde yukarıdaki konumlarını korumak ihtiyacında olan güç sahipleri olsa da, ayrımcılığın bu denli yaygın olabilmesi, onu normalleştirip meşrulaştıran büyük çoğunlukların seyirci ya da aktif uygulayıcılar olarak onaylamasıyla mümkündür. Ayrımcılığa uğrayan grupların birbirlerine ve kendi iç gruplarının üyelerine yönelik önyargıları ve ayrımcı tutumları, ayrımcılığın zihinsel olarak içselleştirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Bütün bu nedenlerle, bu çalışmanın amacı, ayrımcılığa uğrayan farklı grupların temsilcilerinin, birbirlerinin deneyimlerini dinlemek, anlamak giderek paylaşmak olarak belirlendi. Umuyoruz ki bu paylaşma toplantısı, ayrımcılık sonucunda yaşadığımız bütün olumsuzluklar ve acıların nedeninin sadece dışımızda olmadığını aynı zamanda içimizde, kalplerimizde ve zihinlerimizde olduğunu görebileceğimiz bir yolculuğun başlangıcı olabilir.

Aşağıda, toplantı boyunca paylaştığımız düşünce ve deneyimlerin bir özeti sunulmaktadır.

FARKLI GRUPLARA YÖNELİK AYRIMCILIĞIN ORTAK VE FARKLI YÜZLERİ

Cumhuriyetin tek tipçi yurttaşlık anlayışı

Ayrımcılığın teorik arka planı, evrensel olarak ayrımcılığın ortaya çıktığı tarihsel, kültürel ve toplumsal koşullardan kaynaklanan tüm farklılıklarına karşın, ayrımcılığın bir tür tek tipleştirme süreci olduğunu

göstermektedir. Toplumda farklı gruplar arasındaki ilişkilerin hiyerarşik ve hegamonik bir sistem içinde örgütlenmesi anlayışı ayrımcılığın en önemli nedenini oluşturmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ideolojisi, etnik köken olarak Türk, dini inanç ve mezhep olarak Müslüman-Sünni olma niteliğini ulus devletin inşasında "asli unsur" olarak tanımlamış ve bu asıl olan-olmayan hiyerarşisi toplumun gerek maddi gerek zihniyet olarak örgütlenmesinde kendisini göstermiştir. Cinsiyet ve cinsel yönelime dayalı ayrımcılığın ise cumhuriyetin tek tipçi anlayışı ve toplumun genel örgütlenmesinde izlenen yolla pekiştiği fakat cinsiyet ve cinsel yönelimle ilgili ayrımcılıkların kökeninin tarihsel ve niteliksel olarak çok daha derinlerde olduğu söylenebilir. Bununla birlikte bu tektipçi anlayışın erkek egemen ideolojiden beslenen heteroseksüelliğin zorunlu, normal ve doğal tek seçenek olduğunun dayatıldığı heteroseksist bir anlayıştan beslendiği açıktır.

Bu tektipçi anlayış sonucunda başlangıcından bu yana toplumun örgütlenmesi, kapitalist üretim tarzının da pekiştirmesiyle, hiyerarşik bir yapıyla gerçekleşmiş ve asli unsurlar söylemi, bazen açık bazen örtük biçimde hem resmi - kamusal alanda hem de gündelik süreç ve ilişkilerde egemen olmuştur. Dolayısıyla bütün toplumsal örgütlenme bu hiyerarşik anlayışla gerçekleştiğinde, bölgesel, sınıfsal, dini inanç ve mezhebe dayalı, cinsiyet ve cinsel yönelimlere ilişkin ayrımlar, eşitsizlik ve adaletsizlik temelinde örgütlenmiştir. Eşitsizlik ve adaletsizlik, yasaların ruhunda, uygulanışında, toplumsal ve ekonomik kaynaklardan yararlanma süreçlerinde, kurumlarla bire bir ilişkilerde, ailede, eğitimde, orduda, iş hayatında, medya ve iletişim kanallarının kullanılmasında ve hayatın tüm aşanlarında kendisini göstermektedir. Bu genel çerçevenin hayata geçirilmesi ve hiyerarşinin meşrulaştırılması sürecinde iktidarların kullandığı ideolojik ve söylemsel yaklaşımlar ve bu genel sürecin ayrımcılığa uğrayan farklı gruplar açısından nasıl yaşandığına ilişkin deneyimler aşağıdaki bölümlerde özetlenmiştir.

Ayrımcılığa uğrayan gruplara ilişkin tehdit algısı yaratma

Ayrımcılığın genel olarak toplumun farklı kesimleri tarafından meşrulaştırılması, ayrımcılığa uğrayan grupların, kişilerin ve her türden ayrımcılık davranışının "adil" olarak nitelenebilmesi, ayrımcılığın sürdürülebilmesi için zorunludur. Çünkü ayrımcılık ancak yaygın olarak onaylandığı ya da etkili olarak karşı çıkılmadığı koşullarda sürdürülebilir. Evrensel olarak ayrımcılığın ortaya çıktığı her koşulda, ayrımcılığa uğrayan grubun, varsayımsal çoğunluk açısından tehdit oluşturduğu söyleminin oluşturulması, iktidarlar tarafından başvurulan en yaygın yoldur. Bu açıdan bakıldığında ülkemizde ortaya çıkan ayrımcılık alanlarının hemen hepsinde ayrımcılığa uğrayan grubun değişik içerik ve biçimlerde toplumun geneli için tehdit oluşturduğuna dair söylem sürekli olarak inşa edilmekte ve pekiştirilmektedir. Ayrımcılık konusundaki kuramsal yaklaşımlar, bu tehdit algısının, bazen gerçekçi nedenlere dayandığında daha etkili biçimde yaratılabildiğine işaret etmişlerdir. Tehdit algısı, dönemsel koşullara ve iktidarların ihtiyaçlarına göre değişen biçimler alabilmekte, bazen güncel bazen geleceğe ilişkin korku senaryoları oluşturulmakta fakat benzer olarak tüm korku senaryoları, tektipçi toplumun genel yapılanmasından sapmalar üzerine yerleştirilmektedir. Örneğin,

- Kürtlerin anadilde eğitim ve kamusal hizmet, anayasal yurttaşlık vb. kimlik taleplerinin karşılanması durumunda, ayrı bir devlet kurma taleplerinin ortaya çıkacağı ve giderek bu taleplerin “ülkenin bölünmesi” ne yol açacağı fikri. Benzer biçimde Çerkezler, Lazlar vb. farklı etnik grupların da benzer tanınma taleplerinin reddedilmesi ülkenin bölünmesi korkusu yaratılarak tartışılmaz hale getirilmektedir.
- Dini inançlarla ilgili pratiklerin günlük hayata geçirilmesi konusundaki taleplerin (başörtüsü, farklı mezheplerin tanınması, farklı mezhepsel inançların ibadet mekanları ve kurumsal varoluşlarının önündeki engellerin kaldırılması vb.) laiklik ilkesinin zedeleneyeğinden başlayan ve şeriatın geleceğine kadar uzanan bir genel çerçevede, bugün ve uzun vadede toplumun yapısının radikal bir dönüşümünün hedeflendiğine ilişkin korku senaryoları.
- İslamiyet dışındaki dini inançların günlük hayata geçirilmesi konusundaki sınırlamaların, Hristiyan, Ermeni, Bahai ve diğer dini inanç gruplarının tanınma ve ibadet ve inanç özgürlüğü konusundaki taleplerinin samimi olmadığı, bu taleplerin arkasında ülkenin “ele geçirilmesi” planlarının olduğu tehdidinin yaratılması.
- Romanların, genel olarak yoksulların, göçmenlerin, mültecilerin vb. sosyo-ekonomik koşullar açısından genel toplumsal eşitsizlik ve adaletsizlikler sonucu dezavantajlı koşullarda yaşayan grupların, “suç” potansiyeli taşıdıklarına dair tehdit ve korku yaratılması sonucunda bu gruplara yönelik sosyal ve fiziksel mesafe konulması sonucuna yol açan korku algıları yaratma. Kentlerin periferik bölgelerinde temel insani gereksinimlere uygun olmayan koşullarda yaşamak zorunda bırakılarak, toplumun genelinden “uzakta” tutularak, toplumun genel güvenliğinin sağlandığı fikrine meşruiyet kazandırılması. Özellikle yoksul, göçmen çocukların suç işleme potansiyellerinin sanki doğuştan getirmiş oldukları bir özellik gibi sunulması, kötü koşulların bu tehdit algıları öne çıkarılarak görünmez kılınması.
- Travesti ve transseksüellere yönelik dengesiz, şiddet kullanmaya eğilimli ve hastalık taşıyıcısı oldukları yönünde tehdit algıları yaratılarak, kentlerin belirli bölgelerinde yaşamaya ve çalışmaya zorlanmalarının ve gerek güvenlik güçleri gerekse sıradan insanlar tarafından kendilerine uygulanan ayrımcılık ve şiddetin, çalışma koşullarının olumsuzluklarının meşrulaştırılması.
- Heteroseksüel cinsel yönelimin doğal ve normal olduğu ideolojisinin meşrulaştırılarak zorunlu hale getirilmesi için, heteroseksüellikten farklı cinsel yönelimlerin, anormal, doğa dışı ve hastalık olarak tanımlanması ve bu zihniyetin normalleştirilmesi amacıyla eşcinsellik vb. cinsel yönelimlerinin “insan soyunun tükenmesine” yol açacağı korkusunun yaratılması. Benzer biçimde, heteroseksüellikten farklı cinsel yönelime

dayalı cinsel ilişkilerin cinsel hastalıklar açısından tehlike oluşturduğu tehdidinin yaygınlaştırılması. Bu anlamda “risk grupları” kavramı üzerinde durmak gerekir. Yukarıda söz edilen genel olarak yoksullukla tarif edilebilecek koşullarda yaşayan insanlar, göçmenler, yerinden edilmişler, mülteciler, sokakta yaşayan ya da çalışan çocuklar, eşcinseller, travesti ve transseksüeller için farklı içerikler yüklenerek kullanılan bu kavram, “risk” in bu grupların üyelerinin kendi bireysel özelliklerinden kaynaklandığı izlenimi yaratarak, asıl aktör olan olumsuz ve adaletsiz yaşam koşullarını gözden irak tutmaya ve ayrımcılığı meşrulaştırmaya hizmet etmektedir.

Görünmez kılmaktan önemsizleştirmeye ya da itirafa zorlamaktan işaret etmeye ayrımcılık

Ayrımcılığın farklı aşamalarında, farklı gruplara karşı değişen biçim ve içeriklerle, ayrımcılığa uğrayan grubun bir grup olarak varlığı tümden ya da kısmen inkar edilmekte veya bu grubun taleplerinin önemsizleştirilmesi yoluyla ayrımcılığın yarattığı hak ihlalleri ve adaletsizlik sürecinin üzeri örtülmekte, dolayısıyla ayrımcılık meşrulaştırılmaktadır. Görünürlük konusunda iktidarların ihtiyaçları doğrultusunda farklı yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşım farklılıklarından hareketle ayrımcılığa uğrayan grupların deneyimleri de farklılaşmaktadır. Grubumuzda paylaşılan deneyimler, iktidarların, ayrımcılık yapılan grupların görünürlük düzeylerini gerek nitelik gerekse niceliksel açıdan kendi ihtiyaçları doğrultusunda kontrol etmeyi farklı biçimlerle sürekli kıldığını göstermektedir. Örneğin,

- Etnik kimliğin tanınması konusundaki taleplere karşı iktidarların yaklaşımının, kısmen ayrımcılığa uğrayan grupların ayrımcılığa karşı mücadelelerine de bağlı olarak, hiç kabul edilmemekten bazı gruplar için etnik kökenin varlığının kabul edilmesi düzeyinde tanınmaya kadar giden bir yelpazede değiştiği görülmektedir. Kürt, Çerkez, Laz vb. olmanın, bir etnik köken olarak ifade edilmesinin yasal ya da normatif olarak meşru sayılması bile uzun yıllar süren mücadeleler sonucunda gerçekleşebilmiştir. Etnik kökenin ifade edilmesi, dilin günlük özel yaşamda kullanılması ve kısmi bireysel kültürel kimlik gelişimini sağlayabilecek olan etkinlikler dışında, etnik kökene, anadile, kültüre ve kimliğe dair her türlü grupsal aidiyete ilişkin, tarihsel ve güncel birikime ilişkin farkındalık yaratma, geliştirme, yayma, kuşaklar arasında geçişliliğin sağlanmasına yönelik faaliyetler önünde bulunan yasal ve normatif sınırlamalar, etnik kimliklerin görünürlüğü önündeki ciddi engellerdir. Dini inançları nedeniyle ayrımcılığa uğrayan gruplar açısından da benzer bir süreç yaşanmaktadır. Sünni-müslüman inanca sahip insanlar dışındaki dini inancı ya da mezhebi farklı olan tüm gruplar açısından görünürlük düzeyi ancak iktidarların ihtiyaçları doğrultusunda belirlenen ölçüler içinde

yaşanmaktadır. İbadethaneler, gerek fiziksel özellikleri gerekse faaliyetlerinin düzenlenmesindeki ilkeler bakımından olabildiğince görünmez kılınarak, sınırlanarak kontrol edilmektedir. “Kişilerin dini inançlarını din sayıp saymama yetkisinin devlete ya da onun herhangi bir organına tanınmamış” olduğu konusunda yasal kararlar bulunmasına ve anayasal olarak devletin bütün dini gruplara eşit mesafede olması bir kurucu temel ilke olmasına karşın, neyin din olup olmadığına ve dini ibadetin nasıl ve hangi biçimlerde yapılabileceğine müdahale edilerek inançların hayata geçirilmesi neredeyse imkansız hale getirilmektedir. Dini ya da etnik kimlik taleplerinin “önemsizleştirilmesi” de bir başka ayrımcılığı meşrulaştırma yöntemi ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Çerkezlerin, Bahailerin vb. grupların talepleri görünür kılındığında bile önemleri konusunda kuşku yaratılarak gözden uzak tutulabilmektedir. Bahailik, uzun dönem İslamiyet’in bir tarikati olarak sunulurken, daha sona Hıristiyanlık, dolayısıyla misyonerlikle özdeşleştirilerek ayrımcılığa uğramıştır. Çerkezler kurtuluş savaşına büyük katkıları nedeniyle pozitif ayrımcılık görmüşler, Çerkez Ethem’in hain ilan edilmesiyle birlikte bu süreç tam tersine dönmüştür. Resmi ideoloji, uzun süre Çerkezliği, hainlikle özdeşleştirerek Çerkez toplumu üzerinde bir baskı aracı olarak kullanmıştır. Bunun sonucunda 1924 yılında Çerkez Ethem’in yaşadığı köyün civarındaki köyler boşaltılarak nereye olduğunu bilmedikleri yerlere, geçmişte yaşadıklarına benzer bir başka sürgüne daha tabii tutulmuşlardır. Çerkezler milyonlarca ifade edilen sayılarına karşın, içine kapanan bir toplum haline dönüşmüş ve Çerkez olduklarını gizlemek zorunda kalmışlardır. Bu durum günümüze kadar devam etmiş ve Çerkezlerin etnik kökenlerini, dillerini, kültürlerini koruma ve geliştirmeleri önünde engel olmaya devam etmiştir. Tehcir, göçe zorlanma, köy boşaltma vb. insanların yerinden edilmeleriyle sonuçlanan ayrımcılığın en ağır biçimleri bu coğrafyada kitlesel olarak Ermenilere, Kürtlere, Çerkezlere uygulanmakla kalmamış, kamusal resmi otoritenin belirlediği yerlerde yaşamaya zorlanma ya da belirlediği yerlere girememeye biçiminde genel olarak yoksullara, travesti ve transseksüellere, başörtülü kadınlara karşı uygulanagelmıştır.

Cinsiyet ve cinsel yönelimden kaynaklanan ayrımcılık ise, bütünüyle görünmez kılmaktan, farklı biçimlerde nesneleştirme yoluyla görünürlüğün istismar edilmesi arasında gidip gelen bir çerçevede kontrol edilmektedir. Kadın, erkek egemen heteroseksist ideolojinin ihtiyaçları doğrultusunda, üretim sürecinden, kamusal alandan, sokaktan vb. kadının toplumsal hayata erkekle eşit katılımının mümkün olabileceği fiziksel ve sosyal bağlamdan ayrılarak, toplumsal cinsiyet rollerinin kadına biçtiği görünmezliğin sınırları içinde tutulmuştur. Aile, ahlak, din vb. kurumların kadına attığı roller de kadının görünmezliğini ya da “uygun ve doğru” biçimde görünürlüğünü meşrulaştırmayı güçlendiren bir işlev görmüştür. Heteroseksüel cinsel yönelimin

dışındaki cinsel yönelimler ise sadece görünmez kılınmakla kalmayıp, görünürlükleri “normaldişi” kavramının sınırları içinde tutulmuştur. Bu nedenle GLBTT bireyler, “hasta”, “sapık”, “risk grubu” vb. etiketleme ve damgalamalarla görünür kılınarak, ayrımcılık çok boyutlu biçimde inşa edilmekte ve sadece cinsel yönelimleri nedeniyle değil, başka nedenlere bağlı ayrımcılık deneyimleri de yaşamaktadırlar. Kadının ve GLBTT bireylerin, nesneleştirilerek, heteroseksizmin ihtiyaçları doğrultusunda medya ve kamusal alanda kullanılması ise sadece görünürlük konusunda dezenformasyon yaratma sonucunu doğurmaz aynı zamanda toplumsal cinsiyet rollerinin oluşması ve pekiştirilmesine de hizmet ederek ayrımcılığı yaygınlaştırır.

- Görünmez kılınmaktan yok sayılmaya giden bir çerçevede ayrımcılık pratikleri sakatlar açısından da farklı biçimlerde yaşanmaktadır. Sakatlığın türüne bağlı olarak yoğunluğu değişen biçimlerde sakatlar eve kapatılmakta ya da sokağa çıktıklarında uygun koşullar sağlanmadığı için ağır bedeller ödeyerek yurttaşlık haklarından yararlandırılmamaktadırlar.
- Herkesin, etnik, dini, mezhepsel, cinsel yönelim vb. kişisel özellikleri ve bilgilerini açıklamak kadar açıklamamak da evrensel insan haklarından biri olsa da, ayrımcılık, insanlara kendileri ile ilgili bilgileri iradeleri dışında açıklamaya zorlama biçiminde ortaya çıkmakta hatta bu zorlama, “kamu yararı ya da genel kamusal çıkarlar” çerçevesinde meşrulaştırılmaktadır. Son yıllarda özellikle Hıristiyanlara yönelik “deşifre etme” ve giderek “işaret ederek hedef gösterme” biçiminde ortaya çıkan ayrımcılık yaşantıları, yerinden edilmek, sürgün, linç, özel ya da kamusal alanda taciz edilmekten Malatya örneğinde olduğu gibi en ağır şiddet davranışlarına kadar varan sonuçlara yol açmaktadır. GLBTT bireylerin günlük yaşamda, kamusal alanda ve medyada itirafa zorlanmaları, Kürtlerin, temel yurttaşlık haklarından olan siyasal görüşlerini bildirme ve temsil haklarının, belirli konulardaki görüş ve değerlendirmelerini, istenen biçimde ifade edip etmemelerine bağlı olarak kullandırılmakla tehdit edilmeleri de bu konudaki önemli örneklerdendir. Benzer biçimde başörtülü kadınlar, uğradıkları ayrımcılığın kamu yararı açısından meşru olduğunun kanıtlanması amacıyla yönelik olarak, dini inançlarının sorgulanması, dini ve siyasal inanç ve düşüncelerinin didiklenmesi, iradeleri dışında ne isteyip ne istemedikleri konusunda itirafa hatta iktidarların çıkarları doğrultusunda düşünüp inanacakları konusunda söz vermeye zorlanmaktadır.

Bilgi, enformasyon ve iletişim kanallarında kullanılan ayrımcı dil

Dil, düşünmenin en dolaysız aracısı olarak, insanların zihniyet yapılarının oluşmasında, kendileriyle doğrudan ilişkili olan ya da olmayan tüm olgular hakkında fikir, kanaat ve davranışlar geliştirme süreçlerinde en önemli araçlardan biridir. İnsanlar dünyayı kategorize etme ve bu gruplandırma içinde kendilerini bir yere konumlandırma, “ben ve öteki”, “biz ve onlar” vb. ayırma süreçlerini öncelikle “dil” le gerçekleştirirler. Dil, kişisel olarak öğrenilen fakat toplumsal olarak inşa edilen bir araçtır. Dolayısıyla ayrımcılık çok sık ifade edildiği gibi önce dil’de başlar ve eğer bir gün dünya üzerinde ayrımcılıktan söz edilmeyecekse o gün kullandığımız dil bugünkünden çok farklı olacaktır.

Raporumuzun giriş bölümünde özetlemeye çalıştığımız gibi, ayrımcılık öncelikle hiyerarşik bir toplum örgütlenmesine dayanır ve bu hiyerarşinin hem yukarıda hem de aşağıda olanlar açısından meşrulaştırılabilmesi için ayrımcı bir dile ihtiyaç vardır. Hiyerarşiyi meşrulaştırmaya yönelik dil, hayatın içinde ayrımcılık yaşantılarının doğallaşması oranında doğallaşır ve yaygınlaşır. Ayrımcılığa uğrayan gruplara yönelik kalıp yargılar (sterotipler), önyargılar, gerek farklı medya ve iletişim kanallarında haberlerin, olguların ele alınışına ilişkin seçicilik gerekse kullanılan dil yoluyla oluşturulur ve pekiştirilir. Ayrımcılığa uğrayan grupların üyelerinin, uğradıkları ayrımcılık davranışları sonucunda yaşadıkları mağduriyet, gerçeği çarpıtma ve kullanılan dil yoluyla önemsizleştirilir; mağduriyet, mağdurun hak ettiği doğal bir sonuç gibi sunulur ve böylece mağdur değersizleştirilir, yaşadığı mağduriyet kendi seçimlerinin sonucu olarak yaşadığı doğal bir olgu olarak sunulur.

Ayrımcılığın hayata geçirilmesi ve meşrulaştırılması öncelikle bir grubu, üyelerinin bir ya da birkaç özelliğinden hareketle ayrılaştırarak tektipleştirmeyi ve genellikle o grubu, grubun kendisinin kendisi için uygun görmediği bir isimlendirmeyle toplumun genelinden ayrılmasını gerektirir. Tarif etme sürecinde kullanılan dilin kontrol edilmesi ayrımcılığa uğrayan grubun kontrol edilmesi ve istenen sınırlar içinde tutulabilmesi için gereklidir. Bu isimlendirme süreci genellikle, toplumun kolektif bilinçaltında yer alan olumsuz nitelermeler, travmatik tarihsel olaylar gibi olumsuz mecazlar, eğretilmeler kullanılarak inşa edilir.

Grubumuzdaki tartışmalar ayrımcılığın günlük hayatta ve medyada dil aracılığıyla inşasının ve meşrulaştırılmasının bütün gruplar açısından benzerlik ve farklılıklar gösterse de ortak bir ayrımcılık ideolojisinden beslendiğini göstermiştir. Örneğin,

- Etnik kimliğe ilişkin isimlendirmelerin aslolan etnik kimliğin hangisi olduğuna işaret eder biçimde oluşturulduğu görülmektedir. Örneğin Kürt kökenli, Çerkez kökenli vb. gibi isimlendirmelerin Türk etnik kimliği için kullanılmaması, “Türk kökenli” gibi bir kullanımın olmaması, bir yandan asli unsura işaret ederken, bir yandan da Türk etnik kimliği dışındaki etnik aidiyetlerin sadece bireysel özellikler olduklarına vurgu yapmaktadır; böylece, etnik kökenin Türklerin dışındaki gruplar için bir grup aidiyeti olduğu reddedilmiş olmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti’nin, anayasal olarak vatandaşlık esası üzerine kurulu bir cumhuriyet olduğu düşünüldüğünde, sadece Türklerin grup kimliğinin tanınması ve dillendirilmesi etnik ayrımcılığın kurucu anayasanın temel

felsefesine de aykırı olduğu görülebilir. Çingener gibi bazı etnik grupların isimlendirilmesi konusunda da benzer bir samimiyetsizlik söz konusudur. Çingene sözcüğünü her türlü olumsuz nitelikle birleştirerek Çingenerlere karşı ayrımcılığın meşrulaştırılması süreci, Çingenerlerin eğlence sektörünün aktörleri haline getirilerek, başka kimlik özellikleri, genel olarak yaşadıkları sistemik sorunlar vb. olguların üzerini örtmüş ve “Romanlar” isimlendirmesi adeta kendilerinden bağımsız, sözde ayrımcılığı engellemeye dönük olarak kullanılan içi boş bir nitelikle dönüşmüştür. Dini inanış farklılıkları da iktidarların tektipçi anlayışı sonucunda kendi buldukları yerden tanımlanıp isimlendirilerek sistemin çoğunluk anlayışı içinde eritmeye çalışılmaktadır. Bahailiğin bir din mi mezhep mi olduğu, Aleviliğin gerçek ve doğru yorumunun ne olduğu, bu inançlara mensup olmayanlar tarafından daha iyi bilinmekte ve isimlendirilmektedir. Başörtüsü konusundaki ayrımcılık da benzer biçimlerde yaşanmaktadır. Başörtüsü kullanmayı dini inançlarına uygun davranma ihtiyacıyla açıklayan kadınlara, dini inançlarının “doğru yorumlar”ı sunulmakta ve asıl amaçlarının çoğunluğu tehdit eden bir siyasal simge taşımak olduğu söylenmektedir. “Türban” nitelmesi, ısrarla başörtüsünün karşısına çıkarılarak, bu grup, başını örten diğerlerinden ayrılmakta ve önyargıların hedefi haline getirilmektedir.

- Ayrımcılığa uğrayan gruplara yönelik önyargıların oluşturulması ve ayrımcılığın meşrulaştırılması sürecinde dilin kullanılmasının bir diğer görünümü de, bu grupların olumsuz nitelikle veya tarihsel eğretilmelerle değerlerinin düşürülmesidir. Örneğin, Hıristiyan sözcüğünün misyonerlikle birleştirilmesi, Kürtlerin terörle özdeşleştirilmesi, Çingenerlerin, hırsızlık vb. suçla ilişkili kavramlarla birlikte anılması, çingene düğünü, çingene parası vb. olumsuz deyimlerle anılması, başörtülü kadınların ve genel olarak dindarlığın, şeriat kavramıyla birleştirilmesi, travesti ve transseksüellerin dengesiz, şiddet kullanan, kendine ve başkalarına zarar veren saldırganlar olarak sunulması vb.
- Bilgi ve enformasyon sağlama tekeli oluşturma konusunda iktidarların giderek güç kazanması, iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması her ne kadar bir yandan alternatif bilgi kanallarını güçlendirse de, yaygın medyanın büyük çoğunluklar üzerindeki etkisini yükseltmiştir. Yaygın medyada olayların ele alınma biçimi ayrımcılığı oluşturmakta ve pekiştirmektedir. Ayrımcılığa uğrayan grupların yasal hak ihlallerine ilişkin yanlış bilgiler verilmektedir. Örneğin sakatlar konusunda yasal düzenlemeler konusunda büyük ilerlemeler kaydedildiğine ilişkin enformasyon yanıltıcıdır ve genellikle ayrımcılığa uğrayan grupların medyada yer bulup doğru enformasyon sağlamaları mümkün olamamaktadır. Medyada haberlerin işlenişi genel olarak bütün ayrımcılığa uğrayan gruplar açısından, grubun uğradığı haksızlık ve ayrımcılığı gizleyen ve sorumluluğu ayrımcılığa uğrayanlara yükleyen bir anlayışla gerçekleşmektedir ya da ayrımcılığın bir

başka biçimi olarak görünmez kılmak, yok saymak, medyada hiç yer vermeyerek ortaya çıkmaktadır. Genel olarak hayatın sadece bazı büyük kentlerin merkezlerinde geçen bir olgu olarak ele alınması, zaten kentlerin periferik bölgelerine itilmiş dezavantajlı grupları dışlamakta ve “gündem” e getirilmeleri ancak kriminal çerçevede gerçekleşmektedir. Yoksulluk bu nedenle giderek ayrımcılığın tüm biçimlerini ağırlaştırır başlı başına bir ayrımcılık alanı haline gelmiştir.

- Ayrımcılığa uğrayan grupları oluşturan yurttaşların niceliksel olarak miktarı konusunda toplumu yanlış bilgilendirme, sayısal olarak “çok” ya da “az” olduklarını ilişkin bir kanaat yaratmaya çalışma da ayrımcılığı meşrulaştırmanın bir yolu olarak kullanılmaktadır. Örneğin Hristiyanlara ve misyoner faaliyetlere ilişkin olumsuz bir kanaat oluşturulmak istendiğinde, bu sayı gerçekte 1996-2006 yılları arasında sadece 388’ken, Türkiye’de din değiştirenlerin çığ gibi arttığı ifade edilerek tehdit algısı yaratılmakta ve şiddet meşrulaştırılmaktadır. Farklı dinden yurttaşların hak talepleri söz konusu olduğunda ise, söz konusu grubun çok az sayıda olduğu ifade edilerek talebin önemi konusunda kuşku yaratılmaktadır. Benzer biçimde var olan ibadethaneleri kullanmaları ve dini eğitim yapmak için uygun kurumsal şartları sağlamaları engellenen farklı din ve mezheplerden olanların, uygun olmayan koşullarda –örneğin ev kiliseleri- ibadet yapmaya çalışmaları da misyonerlik faaliyeti gibi sunularak dezenformasyon yaratılmaktadır.

Gözlenmek, göz önünde bulundurulmak, yasal ya da yasadışı takibe uğramak konusunda belirsizlik yaratma yoluyla ayrımcılık

Ayrımcılık, toplumun çoğunluğunun onaylamasına duyulan ihtiyaç nedeniyle hem ayrımcılığa uğrayan grupların görünürlüğünün kontrol edilmesi hem de ayrımcılık pratiklerinin görünmez kılınması bakımından “göz önünde” cereyan etmemektedir fakat ayrımcılığa uğrayan gruplar bazen bütün olarak bazen de tek tek sürekli olarak gözaltında bulundurulmaktadır. Farklı din ve mezheplere sahip yurttaşların gerek tek tek hayatları, gerekse ibadet mekanları, yoksulların, Çingenelerin, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeler daha yoğun kontrol edilmekte ve şiddet ve kötü muamele uygulamaları bu bölgelerde yoğunlaşmaktadır. Çoğunlukla neyin yasal olup olmadığı konusunda keyfi uygulamalarla karşılaşmakta, yasalar ayrımcılığa uğrayan gruplara farklı uygulanabilmektedir. Gözlenmek, göz altında bulundurulmak sadece kamu otoriteleri tarafından değil, ayrımcılığın içselleştirilmesi yoluyla yurttaşların günlük ilişkilerinde kendisini gösteren bir günlük hayat pratiği haline gelmektedir. Kadınlar, nasıl giyindikleri, nasıl davrandıkları konusunda gerek aile içinde gerekse kamusal alanda sürekli toplumsal cinsiyet rollerine uygun bir standart içinde tutulmaya çalışılırken, tipik bir toplumsal tanımlama içinde olmamak, -örneğin, evli, ev kadını ya da sosyal normlara uygun bir işte çalışma vb.- toplumun, gözaltında tutma hakkını adeta meşrulaştırmaktadır.

Yasaların uygulanması konusunda eşit davranılmadığı gibi neyin yasal olup olmadığına ilişkin belirsizlik yaratma da ayrımcılığı ve hak ihlallerini yaygınlaştırmaktadır. Örneğin Hıristiyan içerikli yayın yapan radyolar, hiçbir yasal tanımlama ve kısıtlama olmadığı halde ve var olan yasalar, RTÜK vb. araçlar yoluyla denetimi mümkün kıldığı halde, misyonerlik faaliyetiyle suçlanmakta ve çalışmaları engellenmektedir. Benzer biçimde Kürtlerin ve diğer etnik grupların da yasalardan eşit yararlanma hakları medya kullanımı konusunda engellenmektedir. Bu konudaki çarpıcı bir örnek de, LGBTT örgütlenmelerini engelleme konusunda yasaların yanlı uygulanmasıyla ilgilidir. İktidarların çıkarları doğrultusunda oluşturulmuş varsayımsal çoğunlukların “genel ahlak ve kurallar”ına aykırı oldukları gerekçesiyle, hak talepleri için temel insan haklarından olan örgütlenme hakkı engellenmeye çalışılmaktadır. Yasalar konusunda belirsizlik yaratarak keyfi uygulamaları mümkün ve meşru kılmak da bir başka ayrımcılık uygulamasıdır. Kimlik talepleri konusunda neyin dile getirilip getirilmeyeceği belirsizdir; dini referansların hangi durumda ve hangi çerçevede laikliğe aykırı bir suç oluşturabileceği belirsizdir; başörtüyle girilemeyecek olan kamusal mekânların sınırları belirsizdir; Ermeni sorunuyla ilgili düşünceler ifade edilirken hangi tümcelerin hangi nitelermelerin yasal olmadığı belirsizdir; kiliselere ya da evlerdeki ibadethanelere giden yurttaşların hangi yasal gerekçelerle izlendikleri, fişlendikleri, ailelerine yanlış bilgiler verilerek özel hayatlarına müdahale edildiğinin yasal arka planı belirsizdir; ODTÜ Radyo’da KAOS-GL’nin desteğiyle yayınlanan homofobiye karşı farkındalık yaratma programlarının yayın saatinin değiştirilerek gece kuşağına alınmasının yasal ya da normatif gerekçesi belirsizdir; kentsel yenileme projelerinde Çingenelerin yaşadıkları bölgelerin, temel yaşama ve iş kaynakları hiç göz önüne alınmaksızın ve sürece hiç dahil edilmeden hangi yasal çerçevelerde öncelikle ele alındığı belirsizdir.

Travesti ve transseksüellerin çalıştırılmamaları, eğitim haklarından yoksun bırakılmaları, kentlerin belirli bölge ya da sokaklarında dolaşma ve yerleşme haklarının engellenmesi hiçbir yasal zemine dayanmazken, sokakta çalıştıkları durumda ise Kabahatler Kanunu’nu ihlal etmekten ötürü cezai müeyyidelere tabi tutulmaları hiçbir yasal zemine dayanmamaktadır.

Türkiye’de yasalarla bir topluluğu, bir cemaati doğrudan grubun ismini kullanarak vatandaş olma hakkından kısıtlayarak, ayrımcılığın yasal hale getirilmesinin örneği olarak 1934 yılında çıkarılan ve geçen yıl 19 Ekim’de yürürlükten kaldırılan 2510 sayılı İskan Kanunu’ndan söz etmek gerekir. Bu yasayla Çingeneler, vatan hainleri, casuslar, anarşistler, yurt dışına çıkarılmışlar vb. gruplarla birlikte, vatandaş olamayacaklar arasında sayılıyordu. Bulgaristan ve Yunanistan’dan gelebilecek Çingenelerin, Türkiye’ye geçişini engellemek için çıkarılmış bu yasa gerçekte uygulanmasa da çok yakın zamanlara kadar yürürlükte kalabilmesi bakımından önemli bir örnek oluşturmaktadır.

Sakatlara yönelik uzun mücadeleler sonucunda elde edilen kimi yasal haklar hiç uygulanmamakta ya da kısmen uygulanmakta -örneğin sakat işçi çalıştırma zorunluluğu- ve uygun yasal düzenlemeler gerçekleştirilmemektedir. Tam tersine yasaların boşluklarından yararlanarak sakatları işsiz bırakarak toplum hayatının dışına itilmelerine yol açılmaktadır.

Ayrımcılıkla Mücadele İçin Ne Yapmalıyız?

Bu toplantının amacı bilgilerimizi, değerlendirmelerimizi ve deneyimlerimizi paylaşmak, farklı grupların birbirini tanımalarının olanaklarını sağlamak, yaşadıkları sorunların temelinde yatan ortaklıkları ve farklılıkları ve bu sorunların hangi kaynaklardan beslendiğinin farkına varmak olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, bir başka ulaşılmak istenen hedef ise gelecekte yapılacak olan ayrımcılıkla ilgili uzun erimli, sürekli bir programın neleri içermesi gerektiğine dair bir yol haritası için ipuçları oluşturmaktır. Bu toplantı İHOP'u oluşturan örgütler olarak İnsan Hakları Derneği, Helsinki, Mazlumder, ve Uluslararası Af Örgütü tarafından düzenlendi. Hak temelli çalışan, hak savunuculuğu yapan, insan hakları değerlerine saygı göstererek mücadelesini yürüten ve insan hakları değerlerinin hayata geçmesi ile ilgili ortaklaştığımız herkes bu platformun doğal üyesidir. Platform, çalışmalarını herkesin birbirinden faydalandığı, özellikle insan hakları hareketi dediğimiz hak temelli mücadele yapan ve insan hakları değerleri çerçevesinde mücadele eden bütün örgütlerin, kişilerin kullanabildiği, deneyimlerini paylaşabildiği, birbiriyle işbirliği yapabilecek zeminleri buldukları, kendi mücadelelerinde eksik hissettikleri konularda, bilgiye veya etkinliğe erişim yoluyla destek alabilecekleri bir biçimde sürdürmeyi amaçlamaktadır. Bütün bunların ve bu toplantının nihai amacı, Türkiye'deki insan hakları hareketinin -ki bu toplantıya katılan herkes bu hareketin bir parçasıdır- daha güçlü hale gelmesi ve daha güçlü hale gelerek kamu idaresini, insan hakları alanında doğru politikalar üretme konusunda etkileyecek ve onu değiştirecek gücü kolektif olarak üretebilmesi olarak tanımlanabilir. Bu amaç ve genel çerçeveden hareketle, ayrımcılık ve ayrımcılıkla mücadele konusunda aşağıdaki belirleme ve hedeflerin öncelikli olduğunu düşünüyoruz:

- Kendi yaşantı ve deneyimlerimizden de biliyoruz ki, ayrımcılığa uğrayanlar, dışlanmışlığın yarattığı olumsuz sonuçlar nedeniyle, kendi içlerine kapanma, kendi iç gruplarını diğerlerinden ayıran sınırları katılaştırma riskine de sahiptir. Ayrımcılığa uğrayan grupların kendilerini, ayrımcılığa uğramalarına neden olan bir ya da birkaç, önyargılardan beslenen nitelemeyle "özcü" bir şekilde tanımlamaları, dışlanan, ayrımcılığa uğrayan diğer gruplarla aralarındaki ilişkileri zayıflatacak bir sonuca yol açabilir. Bu, toplumsal ilişkiler ağını özcü tanımlara hapseden anlayış, diyalogu kapatabilir ve toplumu birbiriyle konuşamayan bir dışlanmışlar cemaatleri haline dönüştürebilir. Farklılıkların bir arada konuşulması ve müzakerede bulunulması, tam da kendimizi tanımlara kapatma riskinden kurtarma açısından önemlidir.
- Farklılıkların birbirleriyle ilişkisinin ne kadar demokratik kurulup kurulmadığı, birbirimizle ilgili tanımlamalarımız kadar, iletişimlerimizde, diğerinin "dışlanmış" hissetmeyeceği bir zemin yaratmakla doğrudan ilgilidir. Bunu sağlamanın yolu her şeyden önce birbirimizle ilgili bilgi eksikliklerimizi gidermek ve zihinsel, politik, örgütsel vb. birbirimizi anlamanın önünde engel oluşturan bütün anlayış ve davranışlardan kurtulmaya çalışmak olmalıdır. Bu süreçte, çatı örgütlenmeleri olan insan hakları örgütlenmelerinin

üzerine büyük görevler düşmektedir. Gerek politik ve örgütsel yaklaşımlar açısından gerekse, ayrımcılığa uğrayan farklı gruplar ve onların örgütlenmeleri arasında diyalog ve birlikte çalışmayı engelleyen pratik süreçler açısından değişiklik yaratacak ve karşılaşmaları kolaylaştıracak tüm önlemler alınmalıdır.

- Ayrımcılıklar arasında hiyerarşi tesisine yol açabilecek zihinsel ve ideolojik yaklaşımlar, her hangi bir ayrımcılık alanının diğerinden daha öncelikli ve acil olduğunun savunulması, adaletsizliklere karşı hak taleplerimize iktidarların “şu anki koşullar uygun değil, ondan önce çok daha önemli meseleler var..” yaklaşımıyla aynı ideolojik arka plandan beslenmektedir. Ayrımcılık, eşitsizlik ve adaletsizlikler, biri diğerini besleyen bir biçimde aynı sistemik bütüncül arka plandan beslenmektedir ve birinin diğerine önceliği söz konusu değildir. Adalet ve eşitlik sağlamaya yönelik ayrımcılığa karşı mücadele sürecini, farklılıkları kabul edecek bir insanlar arası ilişkinin kurulması mücadelesi, farklılıklar arasındaki ilişkinin karşılıklı kabul etme ve tanıma birlikteliği ve bu farklılıkların kabulünden hareketle kurulacağı bir yaşam organizasyonu mücadelesi olarak görüyoruz. Bu anlayışla, birbirimizin samimiyetini sorgulamak, niyet okumak, itirafa zorlamak vb., ayrımcılık yaşantılarımızda deneyimlediğimiz ve acı veren zihinsel ve davranışsal eğilimlerimizle yüzleşmek ve başa çıkmak zorunda olduğumuzu düşünüyoruz. Kuşkusuz bu anlayışla atabileceğimiz ilk önemli adım, kendiliğinden ve planlı birlikte çalışma pratiklerinin çoğaltılmasıdır. Birlikte çalışma, farklı grupların ilk aşamada aşinalıklarını yükseltecek ve giderek ortak zihinsel, politik, davranışsal bir insan hakları ortak yaklaşımını oluşturabilecektir.
- Adaletin tesisi, bir politik sorun olmasına karşın, temel olarak hak tanımlarının değiştirilmesi mücadelesidir. Dolayısıyla, insan hakları pratiği bakımından ayrımcılık hukukunu savunmak, nefret suçlarının hukuk sistemi içinde yer almasını savunmak önemli bir mücadele ayağı olabilir. Ayrımcılıkla ilgili mücadele hak kavramları temelinden yapılırken, hukukun, ayrımcılık hukukunu içeren şekilde dönüştürülmesi mücadelesinde özellikle nefret suçlarının, yani diğerini özne olarak kabul etmeyen her türlü bakış açısının sorgulanması aynı zamanda bu anlayışın toplumsal ilişkiler içerisinde yargılanmasına ve genel zihniyet dönüşümlerine de yol açabilir.
- Ayrımcılığa yol açan dezavantajlılığın ortadan kaldırılması için bir güç edinme politikası olarak pozitif ayrımcılık savunulabilir. Dezavantajlı grupları, diğerleriyle, haklarını gerçekleştirmek bakımından denkleştirmek için ek bir güçlendirme için devletin, hukukun, diğer grupların pozitif bir yükümlülüğü vardır; sadece bir koruma yükümlülüğü bakımından değil hakların nesnelleştirmeleri bakımından, güç olarak eşitleme ve verili olan dezavantajların giderilmesi bakımından, adaletin sağlanması bakımından bu güçlendirme yaklaşımı gereklidir.

- Ayrımcılıkla mücadele için, ayrımcılığa yol açan yürürlükteki bütün yasal düzenlemeler değiştirilmelidir. Etnik, dinsel, mezhepsel, cinsiyete ve cinsel yönelime dayalı ve bütün inançların geliştirilmesi ve hayata geçirilmesi önündeki yasal ve toplumsal engeller kaldırılmalıdır. Ayrıca, var olan yasaların bütün yurttaşlara eşit olarak uygulanması için, resmi kurumların bütün yurttaşlara eşit mesafede hizmet vermesi için, bu alandaki ayrımcı uygulamaların açığa çıkarılması ve ayrımcı uygulamalara karşı birlikte mücadele edilmelidir. Ayrımcılıkla mücadele sürecinde doğrudan ayrımcılığa neden olan kurumlar da dahil olmak üzere (Örneğin Diyanet İşleri) bir yandan yeni kurumsal yapıların oluşması için çaba gösterirken, bir yandan da varolan kurumlar içinde hak taleplerinin dile getirilmesi ve değişiklik yaratma anlayışı sürdürülmelidir.